

A cikkben azokat a kérdéseket szeretném felvillantani, a teljesség igénye nélkül, amelyek a hátrányos megkülönböztetés tilalmával kapcsolatos jogalkotás alkalmával felmerülhetnek. A cikkben azt szeretném érzékeltetni, hogy ebben az esetben az állam nincs könnyű helyzetben, hiszen a téma összetettsége és érzékenysége megkívánja, hogy ne egyoldalúan közelítsük meg, hanem összetett társadalmi vizsgálatok után a jogi szabályozás mellett komplex megoldásokat keressenek.

A bevezetőben tisztázni kell a hátrányos megkülönböztetés tilalmának fogalmi elemeit.

értelemben ez a jog önállóan nem, csak valamely emberi jog diszkriminatív alkalmazása esetén merülhet fel.

Ha önállóan tekintünk erre a jogra, tartalmát tekintve ez a jog talán a politikai szabadságjogok csoportjába sorolható, hiszen az egyéni szabadság megvalósítását biztosítja, mint például a gyülekezési jog, vagy a szólás, véleménynyilvánítás szabadsága. Ezáltal az egyéni szabadságon keresztül megvalósulhat az alkotmányos szabadság, mely az alkotmányos demokráciák egyik alapkritériuma.

Azonban a diszkrimináció tilalma a fentiek alapján mégsem teljesen roko-

Nagy Andrea

Az antidiszkriminációs jogalkotás dilemmái

A kiindulópontunk az, hogy az államnak nincs joga különbséget tenni jogalanyok között, hiszen az azonos helyzetben lévő személyek eltérő módon való kezelése mindenképpen hátrányos. Minden ember rendelkezik emberi méltósággal; az egyenlő emberi méltósággal bíró egyének között, ha azonos helyzetben vannak, nem lehet különbséget tenni.

A cikkben csakis a tiltott diszkriminációt, vagyis a hátrányos megkülönböztetést vizsgálom, a pozitív diszkrimináció tartalmi elemeivel nem foglalkozom, hiszen az egy külön cikk témája lehetne.

Ha a hátrányos megkülönböztetés tilalmát mint általános emberi jogot be szeretnénk sorolni, láthatjuk, hogy egy különleges státusú jogról van szó. Nagyon sokszor nem is tekintenek erre a fogalomra úgy, mint egy önálló emberi jogra, hanem mint az emberi jogok alkalmazásának alapelveire. Ebben az

nítható ezekkel az első generációs szabadságjogokkal, hiszen itt nem egy privát terület kijelöléséről van szó, melyben az állam csak éjjeliőrként viselkedhet.

Míg a szabadságjogokról elmondható, hogy az államnak nem kell mást tennie, csak figyelnie, örködni. A jogok megvalósítása mindenképpen az egyén tevékenységével történik meg. Ezekben a kategóriákban állami cselekvésre nemhogy nincs szükség, de tilalmazott is mindenfajta beavatkozás. Például a sajtószabadságnál a cenzúra nagyon komoly gátja lehet a jog szabad gyakorlásának.

Ezzel szemben a diszkrimináció tilalmához fűződő jog komoly állami beavatkozást igényel. Az állam saját maga tekintetében kötelezettséget ír elő, hogy a fent bemutatott kategóriákat a hatalom gyakorlása közben érvényesítse.

Sőt, a jogállam mai követelménye, hogy az állam saját állampolgáraitól is

megkövetelje a hátrányosnak ítélt megkülönböztetés mellőzését.

Itt azért csak a mellőzést és nem a tiltás kifejezést használtam, mert a cikkben pont arra keresem a választ, hogy a diszkrimináció tiltása, szankcionálása mennyiben lehet csak jogszabályi feladat.

Ennél a kérdésnél nagyon sok függ attól a társadalmi környezettől, ahol a másság elfogadásának gondolatát meg akarják valósítani.

A fent vázolt helyzet megvilágításához talán jobb, ha a hátrányos megkülönböztetés tilalmát nem emberi jogként, hanem a Feinberg által is használt „erkölcsi jogként” jelöljük.

Azért jobb ez a kategória, mert szorítja ezt a kifejezést minden olyan jogra mondhatjuk, „amelyekről úgy véljük, hogy a törvényes, vagy intézményes szabályokat megelőzően, vagy azoktól függetlenül is léteznek.”

Ezzel szerintem utalhatunk arra a problémára, hogy a diszkriminációmentességhez való igény már sokkal hamarabb jelenik meg az egyes társadalmakban, míg ennek a jognak a tényleges jogi szabályozása igen későn, jelentős különbségekkel következik be az egyes országokban.

Ez az erkölcsi jog különféle felfogással párosulhat, lehet konvencionális, lehet ideális, lehet lelkiismereti jog, melyek mindig valamilyen tényleges emberi jogi igényeket takarnak.

Feinberg szerint ezek a jogok olyan igényeket határoznak meg, „hogy a törvényhozók változtassák át (mihelyt alkalom kínálkozik rá) »erkölcsi jogukat« pozitív törvényes joggá”

A diszkrimináció elleni küzdelem ilyen értelemben egy olyan kategória, mely nélkül a mai állam működése nem mutatható be. De az is biztos, hogy megvalósítása igen nehéz, és nem csak a jog szférájának a feladata.

A diszkrimináció tiltásával mint garantálható emberi joggal sokszor az is probléma, hogy gyakran „gazdaságilag racionális választás eredménye-

ként” jön létre a tilalmazott megkülönböztetés, melyet állami szigorral nehéz befolyásolni.

Míg az első generációs jogok esetében e jog garantálása az államnak nem okoz akkora nagy terhet, hiszen itt az állami feladat a felügyeletben ki is merül.

A második generációs, úgynevezett gazdasági szociális jogok esetében azonban komoly ellenállásba ütközhet a diszkriminációt tiltó szabály. Egy munkáltató, aki saját pénzét, profitját teszi kockára, nehezen vehető rá, hogy döntései során ne valósítson meg diszkriminációt. (Miért ne a független férfit alkalmazza azonos feltételek megléte esetén a többgyermekes édesanyával szemben, aki valószínűleg többet lesz otthon táppénzen?)

Ezért a gazdasági szociális jogoknál nem elég a jogszabályi tiltás, itt a cél a tényleges esélyegyenlőség megteremtése kell hogy legyen. Ezt különféle kedvezmények, programok, meghirdetésével lehet hatékonyra tenni (pl. pályakezdők, ötven év felettiek alkalmazását ösztönző adókedvezmények meghirdetése).

További kérdésként merülhet fel, hogy a magánszektorban lehet, vagy kell-e ugyanolyan szabályokat alkalmazni, mint a közszektorban.

Zlinszky János gondolatmenete szerint a magánjog területén az „emberi méltóságból levezetetten érvényesülő magánautonómia van, melyből a szabad ember választási és döntési szabadsága következik”. Vagyis joga van saját belátása szerint dönteni, hogy a piacon kitől vásárol, vagy a kerti munkás, takarító kiválasztásakor objektíve alkalmas jelöltek közül akár közjogilag diszkriminatívnak minősülő szempontok szerint, kit választ.

Zlinszky szerint „nem szabad arra törekedni – és nem is lehet elérni –, hogy ott, ahol a szerződési szabadság vagy a családi kapcsolatok szűk köre

szabadságként érvényesül, s az államnak a tartózkodást írja elő, bármely hatóság „diszkrimináció gyanújának ürügyével beleavatkozzék a magánszférába, s megrontsa annak nyugalmát”.

Igaz, hogy a magánautonómia a személyek olyan területét jelöli, ahonnan az államnak ki kell vonulnia, de az államnak ezen felül az is a feladata, hogy biztosítsa a területén élő minden személy emberi méltóságát.

Az adott személy emberi méltóságába pedig természetesen bele kell hogy tartozzon a hátrányos megkülönböztetéstől mentes környezet biztosítása.

Bár, például a lakástulajdonos szerződéses szabadsága, hogy kivel köt bérleti szerződést, de a fentiek alapján a többi személy alapjoga – emberi méltósága, egyenlőként való kezelés követelménye – kívánja meg, hogy az állam őrkdjön azon, hogy a szerződéses szabadság adta lehetőségeket ne diszkriminatív módon alkalmazzák.

A magán- és a közszféra szabályozásának elkülönítése talán abból a szempontból lényeges, hogy a megfelelő szankciót meg tudjuk találni, s ez által a diszkriminatív szempontok alkalmazását lehetőleg elkerüljük.

A magánszférában – véleményem szerint – nem lehet elsődleges szankció a büntetéssel való fenyegetés. Ez, ha lehet, még tovább rontja a helyzetet, s nem a társadalmi megbékélés, egymás elfogadásának irányába hathat.

A magánszférában inkább ösztönző, támogató lépésekkel lehet elérni, hogy a döntések meghozatalában ne

az előítéletek, sztereotípiák szülte hátrányos megkülönböztetés játssza a döntő szerepet.

Nagyon sokszor, sokakban merül fel az a gondolat, hogy kell-e, lehet-e egyáltalán a diszkriminációt törvényi szabályokkal tiltani?

A törvényi tiltáson túl milyen szankciórendszer kellene felállítani, hogy a jogi normának a hatékonyságát megtartsuk?

A téma szempontjából azt a kérdést kell megválaszolnunk, hogy a jog meg tudja-e változtatni az emberek erkölcsét, előítéleteit, vagy ezek olyan mélyen gyökereznek az emberekben,

hogy a jog képtelen ezeket „átkódolni”.

Csepeli György szerint: „Az előítélet társadalom-lélektani tényezéből akkor válik társadalmi tényezővé, ha az előnyök és hátrányok valamely az előítéletesség támpontjával szolgáló kategória mentén aránytalanul szóródnak, ezáltal az előítéletes tudat előtt ellepleződik az objektív konfliktus, csoportközi konfliktusnak adva át a helyét.”

Az előítélet természetesen lehet pozitív és negatív irányú, mindkét forma lehet káros is, de én a témám szempontjából releváns negatív előítélettel kívánok foglalkozni.

Az előítélet kialakulásában nagy szerepe van az úgynevezett sztereotipizálásnak. A sztereotipizálás annyit jelent, hogy a csoportba tartozó bármely egyénnek hasonló jellemvonásokat tulajdonítunk attól függetlenül, hogy a valóságban mennyire különböznek a csoport tagjai egymástól.

Eszerint például a cigányoknak jó a ritmusérzékük, de nagy bennük a hajlam a bűnözésre, a zsidók anyagiak, és mindegyik zsidó csak a pénzszerezésen töri a fejét, a skótok pedig rettenetesen fukarok.

A sztereotipizálás kicsi korunktól kezdve készen adja az emberek megítélését, mellyel tudattalanul is azonosulunk. Az előítéletek is sztereotípiákat hoznak létre. A kialakult sztereotípiák visszahatnak előítéleteinkre, illetve tovább erősíthetik azokat.

Magát a fogalmat Lippman vezette be 1922-ben, s ekkor még az előítélet és a sztereotípiá fogalom jelentéstartalma átfedte egymást. Hamilton 1976-ban megjelent művében foglalkozott a sztereotípiá létrejöttével, szerinte 3 csoportba lehet sorolni a kiváltó okokat. Az első csoportba tartoznak azok a nézetek, melyek szerint a sztereotípiák az érzékelő – gyakran tudatalattinak feltételezett – motivációs szükségleteit szolgálják. Ezzel kapcsolható össze az a feltételezés is, miszerint a sztereotípiák azért „funkcionálisan hasznosak, mivel egy külső csoporttal szembeni előítéletek racionalizálásának eszközei.”

A másik felfogás szerint a sztereotípiák egy hibás gondolatmenet alapján jönnek létre abból a célból, hogy a „saját csoportot” a külső csoporttól elválasszák.

A harmadik nézet szerint a sztereotípiák olyan „illogikus túláltalánosítások”, melyek bizonyos „igazságmaggal” rendelkeznek.

Az előítéletek kialakulását Aronson négy fő okra vezeti vissza. Ezek az okok nem zárják ki egymást, sőt, egymás mellett több ok is jelen lehet.

Az első ok a gazdasági-politikai konkurenciára vezethető vissza. Az alaptétel az, hogy a rendelkezésre álló gazdasági források szűkösek, a politikai hatalomba nehéz bekerülni, ezért bizonyos uralkodó csoportok meg-

próbálnak kizsákmányolni, háttérbe szorítani kisebbségi csoportokat, hogy így anyagi előnyökre tegyenek szert.

Erre a legjobb példa, ha csökkennek a munkalehetőségek, a diszkrimináció azonnal felerősödik.

Az előítéletek másik oka lehet az úgynevezett áthelyezett agresszió. Az agressziót valamilyen kellemetlen érzés, élmény (fájdalom, unalom) alakítja ki. Az így frusztrált egyén vissza akar vágni a frusztráció okozójának. Sokszor azonban ez a személy túlságosan hatalmas, vagy személyében elérhetetlen (pl. az állam kormányfője), hogy szembeforduljon vele.

Ebben az esetben a frusztrált személy keres magának egy kisebb hatalommal rendelkező, gyengébb személyt, és vele szemben éli ki agresszív hajlamát.

Ezt bűnbakelméletnek is nevezik. Ez alatt azt értjük, hogy viszonylag gyenge és mindenképpen ártatlan személyt olyanért hibáztatunk, amiről nem tehet. Ilyen bűnbakok voltak a náci Németországban a zsidók.

Az előítélet harmadik okaként a személyiség szükségleteit határozhatjuk meg. Itt az előítéletes személyiséget kell megvizsgálni, hiszen elképzelhető, hogy az ember áthelyezheti ugyan agresszivitását, de ezzel mégsem él mindenki egyformán.

Theodor Adorno munkatársaival ezt a fajta embert tekintélyelvű személyiségnek nevezi. Az ilyen személyiségű embernek a „gondolkodásmódja” merev, értékrendszere konvencionális, nem tűri a gyengéset (sem magában, sem másokban), híve a megtorlásnak, nagymértékben gyanakvó, szokatlanul erős tiszteletet táplál mindenféle tekintély iránt”.

Ebben az esetben az előítéletes viselkedés az ember személyiségének egyik meghatározó tényezője.

Az előítéletet kiváltó negyedik ok a fennálló társadalmi normákhoz való konformitással magyarázható. Ebben az esetben az egyének előítéletük kialakításakor a társadalomban uralkodó normáknak engedelmessékednek.

Amerikában Dél ismert történelmi eseményei alakították ki a négerek eleni előítéleteket, de a konformitás tartja fent őket a mai napig. Így, ha például a déli területekről a személy északi területekre kerül, akkor mérhetően csökken a négerekkel szembeni előítéletessége is.

A fentiekből is kitűnik, hogy az előítéletektől mélyen átszőtt társadalmakban nagyon nehéz olyan jogszabályt alkotni, mely a társadalom és/vagy az intézményrendszer (itt elsősorban a bíróságokat, rendészeti szerveket, közigazgatást kell érteni) jogérzékével találkozni fog.

„A törvények betartására mutatott hajlandóságuk különösen megnő, ha a törvények egyúttal saját lelkiismeretükkel is összhangban vannak.”

Vigyázni kell a szabályok megalkotásánál arra, hogy a társadalmi legitimitáció hiányában ne csak deklaratív jogszabály szülessen, hanem a jogi norma tartalmát, hatékonyságát eredményes szankciórendszer is biztosítsa.

Ebben az értelemben csak reménykedhetünk Aronson állításában: „A jog megváltoztatja az erkölcsöket.”

Az előítéletesség attitűdjeinek megváltoztatását több úton kell elérni. Így a jogi norma megalkotásán túl szükség van megfelelő információs kampányra is (2005-ben az Esélyegyenlőségi Minisztérium komoly reklámhadjáratba kezdett óriásplakátokon, reklámokon keresztül a romákkal szembeni diszkrimináció felszámolására), de ez nem elég.

A probléma lényege, hogy az előítéletes emberek egyre jobban elkötelezik magukat saját előítéletes magatartásuk mellett. Ezeket a beléjük ivódott gondolkodás- és magatartásmódokat nem lehet egyszerűen, a jog erejénél fogva egy csapásra megváltoztatni.

A felvilágosításon túl sokkal jobb eredményeket érhetnek el, ha ezek az emberek az általános sztereotípiákat saját, pozitív tapasztalatukkal vethetik össze.

Ezeket a saját tapasztalatokat azonban csak úgy szerezhetik meg a társa-

dalom tagjai, ha a kisebbségi csoportok elkülönítése (szegregációja) valamennyire oldódik, s megtörténik ezeknek a csoportoknak a társadalomba való integrációja.

„Az én véleményem szerint a fajok közötti harmónia megteremtésének legcélravezetőbb módja az, ha az embereket olyan helyzetbe hozzuk, hogy kénytelenek legyenek megváltoztatni viselkedésüket. Továbbá – és ez a leglényegesebb – minél előbb arra kényszerüljenek, hogy felismerjék: az integráció elkerülhetetlen, annál előbb kezdik megváltoztatni előítéletekkel terhes attitűdjeiket.”

Az előítéletek szempontjából mindenképpen meg kell említeni Muzafer és Carolyn Sherif által kifejlesztett csoportnorma-elméletet is: „Azok a tényezők, amelyek arra készítik az egyéneket, hogy attitűdöket és előítéleteket alkossanak, rendszerint nem elszigetelten hatnak. Kialakulásuk funkcionálisan függ össze a csoporttaggá válás folyamatával, melynek során az egyének tapasztalataik és viselkedésük fő szabályozó eszközeként fogadják el a csoportot és értékeit (illetve normáit)”. Ha ezt a nézetet elfogadjuk, akkor ebből az is következik, hogy „könnyebb megváltoztatni a csoport, mint az egyén attitűdjét”, vagyis a jó szabályok megalkotásakor erre is figyelmet kell fordítani.

Láthatjuk, hogy az antidiszkriminációs törvénynek azt a célt kell leginkább megvalósítani, hogy a társadalom tagjai közötti távolságot csökkentse, esetenként akár megszüntesse. Ezáltal az eltérő csoportok saját tapasztalataik hatására tompítsák, vagy számolják fel a többi csoporttal szembeni előítéleteket, negatív beállítódásukat.

Hasonlóan gondolkozik Anders Koppelman antidiszkriminációs jogról írott munkájában is. Ebben a művében azt állítja, hogy a hátrányos megkülönböztetés tilalmazásának elve

nem nyugodhat kizárólagosan egy antidiszkriminációs törvényen.

A törvény megalkotásának be kell illeszkednie egy úgynevezett társadalmi, rekonstrukciós politikába (Project of social reconstruction).

Szerinte a társadalomban uralkodó rasszizmus alapján a társadalomnak vannak olyan csoportjai, melyeket nemzeti, faji hovatartozásuk miatt alacsonyabb rendűként kezelnek. Mivel ez a gondolat vezet el minden diszkriminatív cselekményhez, így a küzdelem alapja nem lehet csak a diszkrimináció törvényi tiltása és

szankcionálása. Az még csak a probléma felszíni kezelésére elegendő.

Koppelman a fenti antidiszkriminációs politikában három szintet különböztet meg.

Az első szinten találhatjuk azokat az értékeket, hiedelmeket, melyek a társadalom tagjai által elfogadottak.

A második szintre a faji szempontból mérvadó gyakorlatot helyezte el, melyet az első szint faji alapú értékei, hiedelmei határoznak meg.

A faji alapot figyelembe vevő eltorzult elosztást helyezi el a harmadik szinten, mely szerint a javak elosztásában mindig faji szempontot vesznek figyelembe. Így voltak olyan csoportok (pl. négerek), akik a javak elosztásában kizárólag az eltérő bőrszín miatt nem tudtak részt venni.

Ebből is látni, hogy a diszkriminációra vezető okok sokkal mélyebben és szélesebb körből indulnak ki. Ha törvényben tiltjuk az eltorzult elosztást

(a hátrányos megkülönböztetést), ez nem lesz elégséges, mert a problémát az első és a második szinten is orvosolni kell ahhoz, hogy teljesen felszámoljuk a diszkriminációt.

A korábban már említett magánszféra és közszféra elválasztásának problematikája elméleti szinten a jogalkotás szempontjából is megjelenik.

A két területnek az elkülönítése abból a szempontból is fontos, hogy az emberi jogok érvényesülési határát, illetve az állami beavatkozás mértékét meghúzhassuk.

A kiindulási alap az, hogy az emberi jogok fogalma elsősorban az egyén és állam közti viszonyban képzelhető el. (Gondoljunk csak az I. és II. generációs jogok „éjjeli őr” és jóléti állam kategóriájára.) Ezek a jogok védelmet jelentenek az állami beavatkozással szemben, részvételi lehetőséget teremtenek az állami döntéshozatalban (szavazati jog), illetve bizonyos szolgáltatások megkövetelését biztosítják az állam felé (nyugdíj, TB).

Az alkotmányokban szereplő emberi jogokkal szemben az államnak az a legfőbb feladata, hogy tartsa azokat tiszteletben.

Ebben a felfogásban kérdésként merülhet fel, hogy az egyén–állam viszonyán túl lehet-e magánszemély–magánszemély viszonylatában is hivatkozni arra, hogy az alkotmányban szereplő alapvető jogát valamely magánszemély megsértette.

Ez a kérdés a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatban igen gyakran merülhet fel, hiszen nem elegendő, ha csak az államtól követeljük meg, hogy ne tegyen különbséget az azonos helyzetben lévő jogalanyok között, hanem lényeges ezt a magánszemélyek egymás közti viszonyában is megkövetelni.

Az Egyesült Államokban a klasszikus jogfelfogás szerint az Alkotmányban szereplő alapvető jogok csakis az állami beavatkozással szemben nyújtanak védelmet, hiszen ezek a jogok az államhatalomnak és a törvényho-

zásnak állítanak fel korlátokat az egyéni szabadság érdekében.

Ebben az értelemben a magánszemélyekkel szemben nem lehet megkövetelni az alapvető jogok érvényesítését.

A probléma feloldására született az úgynevezett állami cselekvés tana (state action doctrine), ahol a magánszférát aszerint vizsgálják, hogy van-e valamilyen összekötő elem, mely ezt a magánszférát az állami szférával összekapcsolhatja. Ha ez az elem kimutatható, akkor az állami cselekvés, a magánszféra ügyeibe való beleszólás, nem utasítható vissza (pl. magániskola államilag elismert bizonyítványt bocsát ki, valamilyen állami támogatást is felhasznál).

A másik elmélet szerint azt kell megvizsgálni, hogy ez a magánintézmény ellát-e, olyan feladatot, amely közfeladatnak (public function) tekintendő.

Ezekben az esetekben az állami jelenlétre a feladat közösségre kiterjedő hatása miatt mégis lehetőség nyílik. Így különböző eszközök (büntetőjog, kártérítés) igénybevételel megkövetelhetjük, akár egy magánszeméllyel szemben is, valamelyik Alkotmányban biztosított alapvető jogunkat,

Ez azonban mindig bírói mérlegeléstől függ, magánszemély közvetlenül az Alkotmány rendelkezéseire nem hivatkozhat, és nem járulhat hozzá, hogy a magánszemélyek magánautonómiáját állami segítséggel korlátozhassák (pluralizmus követelménye).

A másik felfogás a német jogelméletből indult ki. Maga az „alapjog” (Grundrecht) kifejezéssel – mely az Alkotmányban vagy más alapvető törvényben biztosított legfontosabb emberi és állampolgári jogok jelölésére szolgál – itt találkozhatunk először.

Az 1949. május 23-án kihirdetett Grundgesetz I. fejezete az alapjogokkal foglalkozik, ebben megállapításra kerül, hogy „az alább felsorolt alapjogok, mint közvetlenül hatályos jog,

kötik a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat, és az igazságszolgáltatást.” (1. cikk [3])

A fenti mondat magyarázataként itt is megállapíthatjuk, hogy ezek a jogok elsősorban az állam és egyén viszonyát rendezik, vagyis vertikális hatállyal bírnak.

Ezek után a német jogelméletben megjelenik a Drittwirkung teória, mely az alapjogok harmadik személyel szembeni hatályára utal.

Ebben az elméletben arra a következtetésre jutottak, hogy az alapjogoknak nemcsak vertikális hatályuk lehet, hanem horizontális is, hiszen magánszemély–magánszemély viszonylatában is hordozhatnak bizonyos jogosultságokat.

A fenti felfogás alapján ezek az alapjogok alanyi jogi jelleggel bírnak mint olyan normák, melyek meghatározott jogalanyokat jogosítanak és bizonyos címzettek, elsősorban az állami szervezetet köteleznek.

A német alkotmánybíróság ezt a felfogást abból a feltételezésből vezette le, hogy az egyének alapjogainak katalógusa valamiféle alkotmányos objektív értékrendet határoz meg. Ezeknek az objektív értékeknek a jogrendszer egészében érvényesülniük kell.

Az érvényesülés követelménye csak azzal valószínűsíthető meg, ha valamennyi jogi norma összhangba kerül az alapjogok által meghatározott objektív értékekkel.

E szerint a bíróságoknak lehetőségük van arra, hogy a magánfelek közt felmerülő jogvitákat, az alkalmazandó jogi normákat az alapjogi értékrendnek megfelelően értelmezzék.

Az alapjogok horizontális hatásával kapcsolatban a magyar álláspont nem egységes, vannak, akik az Alkotmány rendelkezései [30] alapján lehetségesnek tartják, hogy a bíróságok jogalkalmazásuk során – a német minta alapján – érvényesítsék az alapjogok által meghatározott értékeket.

Mások azonban az Alkotmány értelmezésére és az alkotmányjogi pa-

naszra vonatkozó kizárólagos Alkotmánybíróvási felhatalmazás miatt tagadják annak lehetőségét.

Harmathy Attila az egyik cikkében az Alkotmány és a bírói gyakorlat viszonyát vizsgálta. Elemzi azt is, milyen szerepe van az alkotmányos rendelkezéseknek a bírói döntés meghozatalában, illetve hogyan viszonyulnak ezek a rendelkezések az egyes jogágak szabályaihoz.

A szerző megállapítja végül: „Úgy tűnik, hogy az Alkotmányban az egész jogrendszert meghatározó alapvető elemek, rendelkezések megfogalmazását látják, amelyeknek konkretizálását, részletezését, mintegy végrehajtását a jogrendszerben az Alkotmány alatt álló különböző jogszabályok végzik el”.

Látható, hogy a magyar ítélkezési gyakorlatban egyre inkább teret nyer az Alkotmányra, illetve alkotmányos értékekre való hivatkozás. De ez soha nem önállóan, hanem mindig valamilyen törvényi vagy jogszabályi hivatkozás mellett történik.

A fenti okfejtés alapján lehetőség nyílhat arra (bizonyos korlátokkal), hogy a magánszféra szereplőitől is kikövetelhető legyen a hátrányos megkülönböztetés tilalma mint alapvető emberi jog, még akkor is, ha az adott helyzetre konkrét jogszabály nem vonatkoztatható.

A magánszférával kapcsolatban felmerülő további probléma lehet, hogy a magánszemély hivatkozhat-e saját, meglévő olyan alapjogára (például magánautonómia alapján a szerződéskötés szabadságára), melynek korlátok nélküli gyakorlása akár sértheti az egyének hátrányos megkülönböztetésének tilalmát is.

A fenti probléma abból adódhat, hogy vannak olyan nézetek, melyek az emberi jogokat tartalmuk szerint abszolút és korlátozható jogokra osztják.

A csoportképző tényező ebben az esetben az, hogy az adott jog érvényesülésének hol vannak a határai – ha vannak egyáltalán –, illetve az abszolút jogok esetében az állami beavatkozásnak milyen mértéke lehet.

Sokan gondolják úgy, hogy az abszolút jogok esetében az államnak semmilyen beleszólási joga nincs, s ha a magánszféra jogait ilyennek tekintjük (pl. szerződéses szabadság, tulajdonhoz való jog), akkor ilyen értelemben az állam nem állíthat fel semmilyen korlátot, nem mondhatja meg, hogy milyen szabályokat kell figyelembe vennie az adott személynek, ha e joggal a magánautonómiája keretén belül élni kíván.

A Georg Jellinek által meghatározott status libertatis, vagy más elnevezéssel status negativus kifejezés adja vissza a legjobban ennek a területnek a tartalmát: ez „a polgár számára az állami impériumtól mentes, olyan egyéni szabadságszférát jelent, ahol az egyén szabad tevékenységével elégtetheti ki magáncéljait. Alig vitatható, hogy az emberi méltóság általános, szinte abszolút jogának alkotmányi elismerése után, az utóbbi értelemben vett negatív status is nagymértékben összezsugorodik.”

Ez a nézet abból a 19. században, kialakult vélekedésből indult ki, hogy az állam hatalma értelemszerűen kizárja az egyén szabadságát.

Az alkotmányos szabadság fogalom vizsgálata adhatja meg a választ arra, hogy az egyén egy államban mikor cselekedhet saját akaratából, egyéni szabadságának megfelelően.

Bragyova András szerint: „Az alkotmányos szabadság a jogi szabadság különleges esete: alkotmányon alapuló jogi szabadság, az alkotmány alapján megengedett magatartás... Az alkotmányos szabadság mint jogi szabadság, általában, a társadalmi szabadság körébe tartozik, annak biztosítója. Társadalmi szabadság minden olyan egyéni szabadság, melyet a társadalom – így a jog vagy az alkotmány – elvehet, korlátozhat, létrehozhat, vagy kiterjeszthet. A társadalmi szabadságba ezért nem tartoznak bele

azok a szabadságok, amelyek a társadalomtól függetlenül fennállnak.”

A szerző munkájában többször kifejti, hogy a jogi szabadság nem azonosítható az alkotmányos alapjogokkal, de sokszor úgy jelenik meg az egyéni szabadság problematikája, mint a személyes szabadságot biztosító alapjogok korlátozhatóságának kérdése.

A fentiekből kiindulva meg kell vizsgálnunk, hogy miért kell ezeket a fontos tartalommal és feladattal rendelkező alapjogokat korlátozni?

„A korlátozás szükségszerűen következik az ember és az alapjogok társadalmi közösségi kötöttségeiből, az erő-

szakmentesség, a kiegyensúlyozott, békés emberi együttélés kétségtelenül szükséges előnyeiből, az egyének, a közösségnek, a népnek, a nemzeteknek nemzetközi okmányokban is rögzített értékprioritásaiból.”

A korlátozás kérdése akkor merül fel, ha az alapjogok vagy alkotmányos értékek valamilyen okból szembekeverülnek egymással, illetve tartalmuk alapján összeütköznek.

Az alapjogok esetében nem beszélhetünk valamiféle kollíziós szabályról, amely ebben az esetben a segítségünkre siethetne.

Az alkotmányos értékek tartalma, minősége adhat támpontot, hogy egy ilyen esetben melyik jogot lehet – ha mindenképpen szükséges – korlátozni.

A legfontosabb kritérium, hogy a korlátozás lehetősége csakis alkotmányos lehet, az alkotmányok többsége azonban nem alkalmaz egy, a korlátozásra vonatkozó differenciált rendszert.

Felnőttoktatás, kutatás

Így mindig az adott tényállás fogja eldönteni, hogy az adott esetben milyen indokok alapján, melyik alapjog kerülhet korlátozásra.

A dolgozat szempontjából további kérdés lehet, melyik csoportba sorolhatjuk be a hátrányos megkülönböztetés tilalmát?

Ha a magyar Alkotmánybíróság álláspontját fogadjuk el, és a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó jog létét az emberi méltósághoz való, abszolútként kezelt jogból vezetjük le, akkor ez a jog is az abszolút kategóriába tartozhat. (Bár ennek a megállapítása csakis hipotetikus feltevéseken alapszik, és mindenképpen feltételes.)

Ebben az esetben nagyobb védetség élvezhetne, s az állami szektoron túl a magánszféra résztvevőitől is megkövetelhető lenne, hogy saját döntési szabadságukat is korlátozva akár, a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó jogra tekintettel legyenek.

A cikkben felvetett kérdések is mutatják, milyen érzékeny területre tévedünk, ha a hátrányos megkülönböz-

tetés tiltására vonatkozó emberi jogot vizsgáljuk.

A kérdések vizsgálata, a rájuk adott válasz azonban mindenképpen fontos, hogy meg tudjuk találni a fogalom legpontosabb tartalmát, mert így a hátrányos megkülönböztetés tiltására vonatkozó jogszabály hatékonyan közreműködhet abban, hogy a társadalom abba az irányba változhasson, ahol már nincs szükség jogszabályi tiltásra.

IRODALOM

- Allport, Gordon W.: *Az Előítélet*. Budapest: Osiris, 1999.
- Banaji, Mahzarin: *Rejtőzködő attitűdök és sztereotípiák*. (Ford.: Thuma Orsolya.) Budapest: Osiris, 2003.
- Barcy Magdolna–Diósi Pál–Rudas János: *Vélemények a másságról – előítéletek a fiatalok körében*. Budapest: Animula Egyesület, 1996.
- Bergmann, Werner: Die Beobachter beobachten. Zur Einschätzung des Antisemitismus in der Bundesrepublik Deutsch-

land. In: Wolfgang Benz–Angelika Königseder: *Judenfeindschaft als Paradigm*. Berlin: Metropol Verlag, 2002.

Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris–Századvég, 1995.

Csepeli György: *Csoporttudat – nemzettudat*. Budapest: Magvető, 1987.

Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris, 1997.

Fábián Zoltán: *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest: ÚMK, 1999.

Fiske, Susan T.: Sztereotípiák, előítélet és diszkrimináció két évszázad fordulóján: evolúció, kultúra, gondolkodás és agy. In: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.

Heller Ágnes: *Társadalmi szerep és előítélet. Két tanulmány a mindennapi élet köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.

Krizsán Andrea: Diszkrimináció – tilalom a kisebbségi biztos gyakorlatában. *Fundamentum*, 2001. 2. sz. 24–39.

Ádám Antal: *Alkotmányi értékek és Alkotmánybíráskodás*. Budapest: Osiris, 1998.

Bragyova András: Alkotmány és szabadság. *Fundamentum*, 2003. 3–4. sz.

Aronson: *A társaslény*. Budapest: KJK, 1994.

Murányi István: *Identitás és előítélet*. Budapest: ÚMK, 2006.

Zlinszky János: Gondolatok és aggályok egy koncepció kapcsán. *Fundamentum*, 2003. 2. sz.

